

A földrajz tantárgy helyzete és fejlesztési feladatai

A 16 tantárgy, közöttük a Földünk és környezetünk – vagy hagyományos nevén a földrajz – helyzetének vizsgálatára vállalkozó OKI-program keretében 2003-ban került sor, országos mintán, a középiskolai földrajzoktatás felmérésére. Tanulmányunkban e felmérés legfontosabb eredményeit mutatjuk be.

Az 1990-es évek oktatásügyét a tartalmi és szerkezeti modernizációs törekvések egymást követő hullámai jellemezték. Először a NAT, majd az évtized végén a kerettantervek kidolgozása és későbbi bevezetése készítette az intézményeket korábbi oktatási rendszerük és pedagógiai szemléletük átgondolására. A kutatás célja az volt, hogy feltárja ezeknek a változásoknak a hatását az egyes tantárgyak helyzetére a közoktatás különböző szintjein. Azért tartottuk fontosnak az egyes tantárgyak vizsgálatát, mert bár a NAT a műveltségi területek bevezetésével megpróbálta oldani a hagyományos, merev tantárgyi struktúrát, ez az iskolák szintjén alig érezte hatását. A tantárgyi kereteken alapuló építkezést erősítették meg később a kerettantervek is.

A földrajzoktatás obszervációs vizsgálatának célja az volt, hogy minél több oldalról feltárja és bemutassa a tantárgy helyzetét, problémáit, értékelje a tantervi változások hatását és következményeit. A kutatás kiterjedt a tartalmi változások és hatásuk bemutatásán túl a tanórai és a tanórán kívüli munka szervezésére, a földrajztanítás módszertani kultúrájának feltárására, a tankönyv- és taneszköz-ellátottság aktuális problémáira.

A kutatás célja nem csupán az aktuális helyzetkép megrajzolása, a problémák feltárása volt. Az eredmények ismertetése, elemzése mellett javaslatokat is megfogalmazott a további tantárgyfejlesztés irányainak kijelöléséhez, amely elősegítheti a földrajzoktatás tartalmi és szemléletmódbeli megújulását egyaránt. A jelenleg elterjedt és alkalmazott tantárgy-pedagógiai módszerek feltárása pedig hozzájárulhat a tanárképzés, illetve továbbképzés oktatás-módszertani tartalmainak megújításához. Úgy érezzük, hogy az obszervációs kutatás során olyan háttérinformációk halmozódtak fel, amelyekre biztonságosan támaszkodhatnak a tantárgy-, a taneszköz- és a követelményfejlesztő szakemberek egyaránt.

Fontosnak tartjuk felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy a felmérésben, és így a tanulmányban is, a NAT-tal kapcsolatos megállapítások az 1995-ben bevezetett „rég” Nemzeti alaptantervre vonatkoznak. Ennek megfelelően a közös fejlesztési követelményekre vonatkozó kérdéseknél is az ebben a dokumentumban megfogalmazottak szerepelnek. Ezek alapvető célkitűzései ugyan megegyeznek az új NAT-ban megfogalmazottakkal, de a 2003-ban elfogadott Nemzeti alaptantervben már kiemelt fejlesztési feladatokként és kibővült tartalommal jelennek meg.

A minta jellemzői

A középiskolák körében végzett felmérés során 165 intézményből érkezett válasz a földrajzoktatás helyzetével kapcsolatban. A válaszadó 165 intézmény megyei területi megoszlását az alábbi táblázat mutatja be. (1. táblázat)

1. táblázat. A válaszadó intézmények területi megoszlása

Megye/főváros	Iskolaszám	Százalékos arány
1 Budapest	45	27,3
2 Baranya	8	4,8
3 Bács-Kiskun	11	6,7
4 Békés	6	3,6
5 Borsod-Abaúj-Zemplén	8	4,8
6 Csongrád	4	2,4
7 Fejér	7	4,2
8 Győr-Sopron-Moson	9	5,5
9 Hajdú-Bihar	6	3,6
10 Heves	5	3,0
11 Jász-Nagykun-Szolnok	6	3,6
12 Komárom-Esztergom	1	0,6
13 Nógrád	12	7,3
14 Pest	6	3,6
15 Somogy	7	4,2
16 Szabolcs-Szatmár-Bereg	7	4,2
17 Tolna	4	2,4
18 Vas	4	2,4
19 Veszprém	6	3,6
20 Zala	3	1,8
Összesen	165	100,0

A mintában valamennyi megyéből, illetve a fővárosból találunk intézményeket. Kevés a válaszadó iskolák száma Komárom-Esztergom, Zala, illetve Tolna, Vas és Csongrád megyék területéről, ugyanakkor a reprezentatív mintavétel szabályai szerint kiválasztott és megkérdezett iskolák közül sokan küldték vissza a választ Bács-Kiskun és Nógrád megye területéről.

A 165 intézményben a felmérés adatai szerint 432 kolléga tanít földrajzot, az intézményi átlag: 2,6 fő. A földrajzot oktató kollégák végzettség szerinti megoszlását a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat. A tanárok végzettsége

Végzettség	Fő	Százalékos arány
Főiskolai tanári	192	44,5
Főiskolai nem tanári	3	0,7
Egyetemi művészeti, testnevelési	4	0,9
Egyetemi nem tanári	1	0,2
Egyetemi tanári	232	53,7
Összesen	432	100,0

Az adatok alapján elmondható, hogy a nem tanári végzettséggel, illetve nem szaktanári végzettséggel tanítók aránya elenyésző. Ugyanakkor a középiskolában tanító kollégáknak csak alig több mint a fele rendelkezik egyetemi szintű szakképesítéssel.

A tantárgy megítélése, helyzete

A tantárgy helyzetére, megítélésére több kérdés is vonatkozott a kérdőívben. Ezeket érdemes együtt megvizsgálni.

A 3. táblázat mutatja, mennyire tartják fontosnak a tantárgyat a szülők és a gyerekek.

A kollégák véleménye szerint a tantárgy megítélése a szülők és tanulók körében nagyon hasonló, és összességében mindkét csoport közepesen fontosnak tartja a földrajzot.

A középiskolában tanítók pesszimistábban látják a tantárgy fontosságának megítélését az általános iskolában tanító kollégáiknál, mert ott a szülők átlagpontja 3,32, míg a tanulóké 3,48 volt. (Az általános iskolákban végzett felmérésre egy évvel korábban került sor)

3. táblázat. A tantárgy rangja a szülők és a tanulók szerint

Megítélés	Szülők	Gyerekek
	A válaszok százalékában	
Nem fontos	2,5	3,1
Alig fontos	16,1	16,7
Átlagos	65,8	61,1
Fontos	14,3	18,5
Nagyon fontos	1,2	0,6
Átlagpont: 1–5 skála átlaga	2,96	2,97

Megkérdeztük, azt is, hogy maguk a földrajztanárok milyennek ítélik meg a földrajz-oktatás helyzetét a saját intézményükben. Az egyes felvetett szempontokra adott válaszok százalékos megoszlását a 4. táblázat mutatja be.

4. táblázat. A földrajz tantárgy helyzetének megítélése a szaktanárok körében

	Egyáltalán nem megfelelő	Kicsit megfelelő	Közepesen megfelelő	Megfelelő	Teljesen megfelelő
Szaktanári tevékenység elismerése	1,9	6,9	21,4	53,3	16,4
Taneszközzel való ellátottság	8,5	21,3	42,1	24,4	3,7
Szakkönyvvel való ellátottság	6,1	16,6	31,9	38,0	7,4
Tanórán kívüli munka szervezésének lehetősége	17,9	16,7	19,8	32,1	13,6
Szaktan terem megléte és felszereltsége	53,4	13,7	14,9	14,3	3,7

A tanárok véleménye szerint a szaktanári munka elismerése általában megfelelő. Itt a legalacsonyabb az „egyáltalán nem megfelelő” vélemények aránya és ebből a szempontból adták a legtöbben a „teljesen megfelelő” választ is. Viszonylag elégedettek a szakkönyvekkel való ellátottsággal is, közel 70 százalék szerint megfelelő, vagy közepesen megfelelő. Érdekes ugyanakkor, hogy azt, hogy teljesen megfelelő, csak nagyon kevesen mondták. Ugyancsak viszonylagos elégedettség fogalmazódott meg a tanórán kívüli munka szervezésének lehetősége szempontjából is (több mint 45 százalék elégedett vagy teljesen elégedett), ugyanakkor majdnem 35 százaléka a válaszolóknak nem látja jónak a lehetőségeit ebből a szempontból. Érdekes, hogy az erre a kérdésre adott válaszok megoszlása volt a legegyszerűsebb az egyes kategóriákban. (Sok elégedett és sok elégedetlen.) A földrajzosok legegységesebben a szaktan terem-kérdésben nyilatkoztak, több mint 50 százalékuk ugyanis egyáltalán nem tartotta megfelelőnek a tantárgy lehetőségeit ebből a szempontból. Ez a annál is szomorúbb, mert a földrajzi szemléltetés igényes tantárgy, és ha az eszközöket állandóan vinni kell a tantermekbe, annak előbb-utóbb a szemléltetés látja kárát.

A tantárgy helyzetének megítélése szempontjából az is fontos, hogy a szaktanárok mit tartanak saját tantárgyuk oktatása szempontjából a legsúlyosabb problémának. Ennek pontos meghatározásához azt kértük a kollégáktól, hogy fontossági sorrendben nevezzék meg az általuk legegységesebbnek tartott problémákat. A kérdésre adott válaszokat az 5. táblázat mutatja be. A táblázatban az 1. 2. és 3. helyen az első 5 szempontként említett problémákat mutatjuk be. Az adatok tényleges súlyának megállapításánál azt is érdemes szem

előtt tartani, hogy egyáltalán nem jelölt meg problémát 10, másodikat nem jelölt 24, harmadikat, pedig 72 válaszoló.

5. táblázat. A földrajzoktatás legsúlyosabb problémái (a válaszadók százalékában)

1. helyen említett		2. helyen említett		3. helyen említett	
probléma	%	Probléma	%	probléma	%
Kevés az idő	46,5	Kevés az idő	21,3	A tárgy belső struktúrája	14,0
Sok tananyag	7,1	Eszközök hiánya	10,6	Kevés idő	9,7
Kevés évfolyamon tanítják	5,2	Hiányos előképzettség	7,8	Eszközök hiánya	8,6
Hiányos előképzettség	4,5	Életkori sajátosságoknak nem megfelelő anyag	6,4	Alacsony a tárgy presztízse	8,6
Eszközök hiánya	3,9	Sok tananyag	5,7	Sok tananyag	7,5
Tanulók motiváltsága	3,9	Tanulók motiváltsága	5,7	Életkori sajátosságoknak nem megfelelő anyag	7,5
		A tárgy belső struktúrája	5,7	Tematikai, tantervi változások	7,5
				Tanulók motiváltsága	7,5

A szaktanárok a tantárgy oktatásának legnagyobb problémáját az időkeret szűkösségében látják. Ennek a problémának a más oldalról történő megközelítése érhető tetten a sok a tananyag és a kevés évfolyamon tanítják megállapításokban is. Az idő kérdését jelölte meg fő problémának a válaszadók több mint fele az első helyen, de ezek a problémák a 2. és a 3. helyen is megjelentek viszonylag magas említettséggel. Bár ehhez képest a többi felvetés említettsége jóval alacsonyabb, kirajzolódni látszik több probléma- csoport is. Ilyen a taneszközök hiánya, a tanulók viszonya a tantárgyhoz (motiváltság, előképzettség), illetve a tantervi sajátosságok (belső struktúra, életkori sajátosságoknak megfelelő tananyag-elrendezés, változások), illetve a tantárgy presztízse.

A válaszok széles skáláját áttanulmányozva az is megállapítható, hogy az 1. probléma megfogalmazásakor jóval kevesebb szempont között oszlott meg a szaktanárok véleménye, a másodikként, de főleg a harmadikként megfogalmazott problémák között már szép számmal megjelentek a helyi problémákon alapuló felvetések is. A kérdésre adott válaszok részletes elemzése akár egy önálló tanulmány témája is lehetne.

Tartalmi változások – közös követelmények

Az elmúlt időszak tantervi változásai természetesen érintették a földrajzoktatás tartalmát és szerkezeti felépítését. A változások bevezetését pedig minden esetben éles szakmai viták kísérték. Ezért mindenképpen fontosnak tartottuk, hogy megtudjuk a kollégák véleményét a középiskolai földrajzoktatás tartalmáról, mely témákat szeretnének bővebben oktatni, melyeket éreznek kevésbé fontosnak, és ha lehetőség kínálkozik, mely témákkal bővítenék a földrajzoktatás jelenlegi tartalmát.

Vizsgáljuk meg először, mely témák bővítését javasolták a szaktanárok. A kollégák két témát is megjelölhettek, de 9 kolléga emellett egy 3. elemet is megnevezett. Első elemet 119 fő jelölt meg, 79-en éltek egy második téma megnevezésével. (6. táblázat)

6. táblázat. Bővítendő témák a tanárok szerint

1. helyen említett téma	%	2. helyen említett téma	%
1. Magyarország	26,9	1. Magyarország	17,7
2. helyi földrajz	11,8	2. környezetvédelem	13,9
3. csillagászat	10,9	3. helyi földrajz	10,1
4. környezetvédelem	5,9	4. EU	6,3
5. természetföldrajz EU	5,0	5. topográfia, térképészet társadalomföldrajz	5,1

Megállapítható, hogy két témakör (Magyarország földrajza és a lakóhely földrajza) bővítését szeretnék a legtöbben. Ez érthető, hiszen ez a két témakör alapvetően az általános iskolai földrajzoktatásban jelenik meg. Középiskolában hazánk földrajzának oktatására kevés idő jut, és ez is más szempontok szerint történik, mint a korábbi tantervekben. Öröndetes, hogy elég hangsúlyos a környezetvédelemmel foglalkozó témák bővítése iránti igény. Az Európai Unió földrajzának nagyobb hangsúlyát feltehetően a téma aktualitása adja, mert ez a témakör több oldalról is megközelítve, viszonylag nagy szerepet kap a középiskolai földrajzoktatásban (10. osztály). A csillagászat ilyen mértékű megjelenése azért meglepő, mert a legújabb tantervi szabályozások egyértelműen a középiskolákba emelték ennek a témának a feldolgozását. A témakör feldolgozása pedig eddig inkább a nem kedvelt feladatok közé tartozott a kollégák körében.

Tartalmi szűkítésre jóval kevesebb kolléga tett javaslatot, első helyen mindössze 92 kolléga nevezett meg tartalmi elemet, második témát pedig csak 21-en javasoltak. (7. táblázat)

7. táblázat. Szűkítendő témák a tanárok szerint

1. helyen említett téma	%	2. helyen említett téma	%
1. gazdaságföldrajz	24,7	1. gazdaságföldrajz övezetek	19,0
2. társadalomföldrajz	13,7	2. társadalomföldrajz	14,3
3. természetföldrajz	12,3	3. közgazdasági ismeretek	9,5
4. közetek iparföldrajz világgazdaság	8,2		
5. övezetek	4,1		

A szűkítésre javasolt témák között a gazdaságföldrajz megfogalmazás azért érdekes, mert a hagyományos értelemben vett regionális gazdaságföldrajzot már szinte nem is tanulnak a diákok a középiskolában. Túlzottan tág a társadalom- és a természetföldrajz megjelölés is, hiszen ezek a témák számtalan kisebb-nagyobb elemből épülnek fel. A társadalomföldrajz megnevezés mögött – az egyéb kisebb számban megjelölt témák alapján valószínűsíthető – sajnos a modern társadalmi-gazdasági tartalmak húzódnak meg. Erre utal az egyes újonnan hangsúlyossá váló témák csökkentésének igénye is (világgazdaság, közgazdasági ismeretek).

Elhagyandó témát mindössze 19-en jelöltek meg, és közülük is csak ketten említettek meg két témát. A vélemény megoszlott, de volt 4 téma, amelyet három kolléga is megjelölt: társadalomföldrajz, földtörténet, világgazdaság és a bővítésre javasoltaknál elmondottak ellentettjeként a csillagászat. Bár az elhagyásra tett javaslatok száma nem jelentős, a témák választása összhangban van az előző pontban elmondottakkal.

Sokkal többen tettek javaslatot viszont új témák beemelésére. 53 kolléga jelölt meg legalább egy témát, de 14-en két elemet is beemelni javasoltak. A javasolt témák között a többség olyan, amely nem új elem, hiszen jelenleg is benne van a tantervekben. Itt inkább az önálló megjelenéséről, hangsúlyosságának növeléséről lehet szó (például környezetvédelem, csillagászat, EU, hazánk földrajza stb.). Ugyanakkor megjelentek olyan elemek is, amelyek tényleg újak, például politikai földrajz, kultúrföldrajz, vallásföldrajz, társadalomtörténet stb. Ezek a témák olyanok, amelyek a tanárképzésben már jelen vannak, a továbbképzéseken is sok szó esik róluk, de a tananyagban csak érintőlegesen, vagy csak a tanár érdeklődésének megfelelően, kiegészítő anyagként jelennek meg. Biztos, hogy a későbbi tantárgyfejlesztésekben ezek közül több is nagyobb hangsúllyal jelenhet meg a tananyagban. Természetesen az óraszám emelése nélkül ez csak valamelyik hagyományos tartalmi elem csökkentésével valósítható meg.

Az azonban elgondolkodtató, hogy amikor a tantárgy legnagyobb problémájaként az időhiányt nevezik meg a kollégák, sokkal többen javasolnak tantárgyi bővítést, mint ahányan szűkíteniének vagy kihagynának valamilyen tartalmi elemet a tananyagból.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a földrajztanárok véleménye szerint a tantárgy oktatása során mennyire nyílik lehetőség a NAT közös (keresztantervi) követelményeinek érvényesítésére. A válaszadók véleményét a 8. táblázat tartalmazza.

8. táblázat. A keresztantervi követelmények érvényesítése a földrajzoktatásban

Követelmény	Lehetőség (%)	Mennyire él ezzel a lehetőséggel a tanórán? (%)				
		nem	alig	közepesen	nagyon	kiemelk.
Hon- és népismeret	46,52	1,2	10,9	35,8	33,3	12,7
Kapcs. Eu-hoz és a világh.	65,06	–	1,8	13,9	48,5	30,9
Környezeti nevelés	53,22	–	2,4	24,2	40,8	26,7
Kommunikációs kultúra	35,71	4,2	13,9	47,3	23,0	3,0
Testi, lelki egészség	19,70	10,3	40,0	23,0	13,9	1,8
Tanulás	45,55	1,2	7,9	39,4	34,5	6,7
Pályaorientáció	23,54	7,9	30,3	43,0	7,3	2,4

A vélemények többé-kevésbé alátámasztották a várt eredményt. A legnagyobb mértékben a kifejezetten földrajzi kötődésű követelmények beépítésére van lehetőség (kapcsolódás Európához és a nagyvilághoz, környezeti nevelés). Érdekes, hogy csak kisebb arányban jelent meg a hon- és népismeret, pedig az általános társadalomföldrajzban számtalan lehetőség kínálkozik erre, de jellege miatt talán ez nem tudatosul eléggé. Érdekes a tanulási képességek fejlesztésének ilyen magas említése. Sajnos a testi, lelki egészség ilyen kis mértékű megnevezése azt jelenti, hogy a kollégák feltehetőleg több okra is visszavezethetően, de nem tudnak élni a terepgyakorlatok, tanulmányi kirándulások, túrák nyújtotta lehetőségekkel, vagy ha igen, akkor ez nem jelenik meg a gondolkodásukban úgy, mint a földrajzoktatáshoz is kapcsolható tevékenység. A megadott százalékos értéket alátámasztotta a választás részletes magyarázataként is felfogható osztályozás. Érdekes azonban, hogy a kollégák közül csak kevesen élnek kiemelkedő mértékben a lehetőségekkel, a legtöbben ezt a kapcsolódás Európához és a nagyvilághoz, valamint a környezeti nevelés közös követelményeivel kapcsolatban jelölték meg. Az azonban mindenképpen elgondolkodtató, hogy a hon- és népismeret követelménnyel kapcsolatban volt „egyáltalán nem él a lehetőséggel” megjelölés is.

Érdekes azt is megvizsgálni, hogyan ítélik meg a kollégák a legfontosabb általános tantárgyi tartalmi és fejlesztési követelmények helyzetét, szerepét, illetve hogyan látják ezek teljesítésének lehetőségét a kerettantervek bevezetése után. Az erre vonatkozó kérdésekre az alábbi válaszokat kaptuk. (9. táblázat)

A vélemények alapján elmondható, hogy a szaktanárok megítélése szerint a tantárgynak minden megadott szempontból jelentős szerepe van. Ezek közül is kiemelkedik a szerepe hazánk természeti és társadalmi-gazdasági földrajzi jellemzőinek megismertetésében, illetve a felelős környezeti magatartás kialakításában. Hangsúlyos még a szerep a világ természeti és társadalmi-gazdasági földrajzi jellemzőinek megismertetésében is. Nem ilyen kedvező a megítélése a felhasználható tudás és az önálló gondolkodás, véleményalkotás fejlesztése valamint az identitástudat kialakítása szempontjából. Legkevésbé a másságot elfogadó beállítódás kialakításában tartják fontosnak a tantárgy szerepét.

A kerettanterv bevezetését követő változásokat hazánk földrajzában kivételével a többség nem tartja jelentősnek, és ennek a témának a kivételével, akik változást érzékeltek, azok szerint is inkább javult, mint romlott. A legjelentősebb javulás a környezeti magatartás kialakításában betöltött szerepben következett be. Bár hazánk földrajzában oktatásával kapcsolatban is vannak pozitív vélemények, itt 15 százalékkal nagyobb azok aránya, akik romlást tapasztaltak. Ennek hátterében a kerettantervben bekövetkezett tananyag-átcsoportosítás áll, illetve az, hogy a megjelent új könyvek a kerettantervben javasoltakhoz képest is kisebb hangsúlyt helyeztek hazánk földrajzában oktatására, illetve más szempontokat elemeltek ki. Ez általában a hagyományos regionális földrajzi megkö-

9. táblázat. A földrajz általános tartalmi és fejlesztési követelményeinek helyzete

Szempontok	Jelenleg			A kerettanterv bevezetése miatt		
	nem fontos	jelentős	nagyon jelentős	javult	nem változott	romlott
A nemzeti és az európai identitástudat alakítása	7,7	55,1	37,2	24,8	58,2	13,7
A más kultúrák, életmódok toleráns elfogadása	9,0	58,3	32,7	26,8	64,8	8,5
Hazánk természeti és társadalmi-gazdasági jellemzőinek megismerése	5,1	38,0	57,0	20,3	44,1	35,7
A mindennapi életben felhasználható ismeretek közvetítése	8,9	54,1	36,9	28,5	56,9	14,6
A világ természeti és társadalmi-gazdasági jellemzőinek megismerése	1,9	54,1	43,9	28,3	57,9	13,8
Önálló gondolkodás, véleményalkotás fejlesztése	9,6	51,6	38,9	25,5	62,8	11,7
A felelős környezeti magatartás kialakítása	7,0	42,4	50,6	36,6	57,9	5,5

zelés helyett a világ folyamataiba belehelyezve és azzal összefüggésben vizsgálja hazánk társadalmi-gazdasági folyamatait.

A NAT és a kerettanterv bevezetése lehetővé tette, hogy új tartalmi elemeket, illetve modulokat kapcsoljanak a földrajz tantárgyhoz. Ezért kíváncsiak voltunk arra, hogy mennyire éltek ezzel a lehetőséggel az egyes intézményekben. A kérdésre válaszoló 157 kolléga intézményei közül 17-ben (10,8 százalék) kapcsoltak valamilyen modult a földrajzhoz, a többség iskolájában (89,2 százalék) azonban nem vált befogadó tárggyá a földrajz. A földrajzhoz kapcsolt elemek nagyon változatosak. A tanárok említettek más tantárgyakat (például kémia, történelem, fizika, biológia, magyar), itt feltehetőleg a jól körülírható földrajzi tartalmak áttemeléséről lehetett csak szó. A tényleges modulok közül 6 esetben a társadalomismeretet, 3 helyen a gazdasági ismereteket, 2 esetben a hon-és népismeretet, 1 helyen pedig a jelenismeretet integrálták a földrajzba. Ezen kívül megjelentek helyi jelentőségű tartalmi elemek is.

Tankönyvek, taneszközök – kiválasztás, minőség, igények

A tanári és a tanulói munkát alapvetően meghatározzák a rendelkezésre álló tankönyvek és taneszközök. Ezért ebben a felmérésben is rendkívül fontosnak tartottuk, hogy felmérjük a tanárok véleményét a tantárgy tankönyv- és taneszköz ellátottságával kapcsolatban. A témához a kérdőívben 5 kérdés is kapcsolódott.

Nézzük meg először a tankönyv- és taneszközüválasztékról általánosan megfogalmazódtat véleményeket. Arra a kérdésre, hogy mi a véleménye a tankönyv-, illetve a taneszközüválasztékról, az alábbi válaszarány született. (10. táblázat)

10. táblázat. Vélemények a tankönyv- és taneszközüválasztékról (válaszadók %-ban)

	Hiányos	Megfelelő	Bőséges	Áttekinthetetlen	Nincs elég inform.
Tankönyv	6,1	55,2	30,7	6,1	1,8
Taneszköz	23,8	54,3	15,9	3,7	2,4

A válaszok alapján megállapítható, hogy a tankönyvválasztékot döntően jónak tartják a kollégák. Jobban megoszlanak a vélemények a taneszköz-ellátottság megítélésében.

Bár itt is több mint 50 százalék véleménye szerint megfelelő a színvonal, ugyanakkor 23,8 százalék van azon a véleményen, hogy a taneszközválaszték hiányos.

Érdekes azonban kissé részletesebben és más oldalról is megvizsgálni a tankönyv-helyzetet. Kíváncsiak voltunk arra, hogy milyen szempontokat tartanak a legfontosabbnak a kollégák a tankönyvek kiválasztásakor. Illetve arra, hogy szerintük milyen fontos szempontokat nem érvényesítenek a kiadók egy-egy tankönyv megjelentetésekor, azaz szerintük mi a tankönyvek legnagyobb hiányossága. (14 megadott szempontból választhattak a kollégák.) Az első kérésre – a kiválasztáskor érvényesített szempontokra – érkezett válaszokat összegzi a 11. táblázat.

11. táblázat. A tankönyvek kiválasztásának legfontosabb szempontjai

Szempontok	Nem fontos	Alig fontos	Átlag. f.	Fontos	Nagyon font.
Ár	4,8	12,9	50,3	26,4	5,5
Didaktikusság			14,8	52,5	32,7
Érdekesség, motiváció			6,8	37,7	55,6
Idő-tananyag		0,6	16,4	42,8	40,3
Kivétel	1,2	6,8	31,5	48,8	11,7
Illusztráció			13,6	46,9	39,5
Korszerű ismeret			3,1	28,1	68,8
Nyelvezet		1,2	17,8	49,1	31,9
Szakmai megbízhatóság			2,5	30,1	67,5
Bevált		3,1	9,9	43,8	43,2
Tankönyvcsalád	20,0	22,5	28,8	24,4	4,4
Tantervi igazodás		1,2	16,7	40,1	42,0
Tanulhatóság			1,9	25,9	72,2
Tartósság	3,1	8,0	43,8	38,9	6,2

A válaszok alapján a kollégák a legkevésbé tartják fontos szempontnak, hogy egy könyv egy tankönyvcsalád része legyen. Ez a vélemény azonban ellentmond a statisztikai adatoknak, amelyek azt mutatják, hogy tankönyvsorozatot választanak a tanárok, és csak nagyon ritkán fordul elő, hogy valaki az egyes évfolyamokat más-más kiadó könyveiből tanítja. Ugyancsak kevésbé tartják fontosnak a tanárok a tankönyvek árát és tartósságát és kivételét. A legfontosabb szempontnak a tanulhatóságot és ezt követően pedig közel azonos súllyal a korszerűséget és a szakmai megbízhatóságot tartják. Ezt követi az érdekesség és a motiváló erő. Az idő-tananyag aránya, valamint a tantervi megfelelés szintén fontos, de az előbbiekhöz képest jóval kisebb súllyal esik a latba, olyannyira, hogy a választásnál a beváltság szerepe is megelőzi ezeket. A didaktikusság, az illusztráció és a kivétel pedig már elsősorban a fontos és nem a nagyon fontos tényezők között jelenik meg. Még jobban megoszlottak a vélemények a nyelvhasználat, a nyelvezet fontosságának megítélésében.

Megkérdeztük a kollégákat, hogy szerintük az egyes kiadók mennyire tartják szem előtt a tankönyvek kiválasztását leginkább befolyásoló szempontokat. Arra kerestük a választ, hogy a tanárok szerint hol figyelhetők meg leginkább a problémák. Amivel a legkevésbé törődnek a kiadók az az ár, az idő és a tananyag aránya, a tanulhatóság, a tartósság, valamint a beváltság. Ezek a szempontok azért meglepőek, mert több közöttük olyan, amelyet a tankönyvválasztásnál maguk a kollégák sem tartottak a legfontosabb szempontnak (ár, tartósság). A beváltság említése érdekes, hiszen egy kiadónak egyáltalán nem érdeke egy keresett, jól bevezetett könyvet megszüntetni, ennek hátterében csak a tantervi változásokhoz igazodó újabb könyvek megjelentetése és a régi, már nem megfelelő tartalmú könyvek megszüntetése lehet.

Korábban már láthattuk, hogy a földrajztanárok a taneszköz-ellátottsággal kevésbé voltak elégedettek, mint a tankönyvekkel. Ezért mindenképpen fontosnak tartottuk meg-

kérdezni, hogy milyen taneszközök kifejlesztését és elterjesztését tartják a legfontosabbnak a földrajzoktatás színvonalának javítása szempontjából. A kollégák három eszközt nevezhettek meg fontossági sorrendben. A fejlesztendő taneszközökkel kapcsolatos véleményeket a 12. táblázat foglalja össze, amelyben az 1., a 2. és a 3. helyen a legtöbb kolléga által említett eszközöket mutatjuk be a kérdésre válaszolók javaslatainak százalékos aránya alapján.

12. táblázat. Fejlesztendő taneszközök

1. helyen említett		2. helyen említett		3. helyen említett	
1. térképek	26,1	1. video	19,2	1–3. térkép, video bemutató táblák	12,5
2. video	19,6	2. térképek	12,3	4–5. CD-ROM, (dia)kép	6,7
3. (dia)képek	7,8	3–4. (dia)képek bemutató táblák	11,0	6. technikai eszközök	5,8
4. technikai eszközök	7,2	5–6. technikai eszközök, CD-ROM	8,9		
5–6. modellek, számítógép	5,9				

A fejlesztésre javasolt eszközök között a legtöbben a térképet és a videofilmválaszték bővítését jelölték meg. Ez, mindhárom említést összesítve, a javaslatok 17,4 százalékát jelentette mindkét eszköz esetében. Ezt követte a diaképek iránti igény, összesítve 8,5 százalék. Elmondható, hogy elsősorban a már jól bevált és hagyományos taneszközök terén szerettek volna további bővítést a kollégák. A térképek ilyen magas arányú említése kissé meglepő, hiszen ezen a téren történt talán a legnagyobb előrelépés az elmúlt időszakban. A fejlesztendő taneszközök között jóval kisebb arányban jelennek meg a korszerű informatikai eszközök, ezek közül a CD-ROM aránya a legnagyobb, összesen 6,9 százalék. Nem szerepelnek viszont az eszközök között a korábban elterjedt földrajzi olvasókönyvek, szöveggyűjtemények. Statisztikai kiadványokat is csak mindössze 3 alkalommal hiányoltak. A fejlesztésre javasolt eszközök alapvetően demonstrációs eszközökként vannak jelen a földrajzoktatásban, bár természetesen megfelelő módszertani lehetőségekkel ötvözve tevékenykedtetésre is alkalmasak. Általánosságban elmondható, hogy nagyon kevés az olyan eszközök iránti igény, amelyek a gyakorlati, terepgyakorlati feladatmegoldásokat segítenék (például terepasztal, mérőműszerek, gyűjtőeszközök stb.).

Didaktika, módszertan

Már a taneszköz-fejlesztés esetében utaltunk a módszertani lehetőségekre. A földrajz-oktatás átalakulásának talán az egyik legizgalmasabb területe a szakmódszertani kultúra megújítása. Az ismeretközlő, „statikus” földrajzoktatás helyett, a változások és összefüggések bemutatást és felismertetését előtérbe állító „dinamikus földrajzoktatás” előtérbe állítása jellemzi legjobban a középfokú oktatásban elengedhetetlen változtatásokat. A középiskolai tananyagban bekövetkezett tartalmi átalakulások egyre inkább szükségessé teszik a szemléletváltást és ezzel együtt a módszertani eszközök felfrissítését, kibővítését is. Különösen a korszerű társadalomföldrajz-oktatás teszi elengedhetlenné az oktatás-módszertani, tantárgypedagógiai eszközök mihamarabbi megújítását. Éppen ezért úgy gondoltuk, hogy a felmérés egyik legfontosabb feladata, hogy feltárja a középiskolai földrajzoktatás módszertani jellemzőit és az adatok felhasználásával segítsen a tanári munka szemléletmódbeli és módszertani megújulásában.

Sok szó esik napjainkban a különböző információforrások tantárgyi oktatásban való felhasználásának lehetőségeiről. Erről szerettünk volna adatokat kapni, amikor azt kér-

deztük, hogy a földrajz tantárgy mennyire igényli a tanulók könyvtár- és számítógép használatát. A válaszok százalékos megoszlását a 13. táblázat foglalja össze.

13. táblázat

	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Néha</i>	<i>Elég gyakran</i>	<i>Gyakran</i>
Könyvtárhasználat	0,6	11,7	45,4	39,3	3,1
Számítógéphaszn.	11,0	25,2	42,3	18,4	3,1

Az adatokból kiderül, hogy a két információforrás közül ma még a könyvtárhasználat az elterjedtebb. Sokkal kevésbé élnek a kollégák a számítógép nyújtotta lehetőségekkel. Ezt talán némileg indokolja az is, hogy a taneszközfejlesztéssel szemben megfogalmazódott igényekben is csak kis számban fordultak elő az ilyen eszközök fejlesztésére vonatkozó igények.

Szorosan kapcsolódik ehhez a témához a kérdőív 17. kérdése, amelyben arra voltunk kíváncsiak, hogy az oktató-nevelő munkában az egyes kollégák mennyire használják a különféle informatikai eszközöket. A kérdésre adott válaszokat a 14. táblázat szemlélteti.

14. táblázat. Az informatikai eszközök használata

	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Néha</i>	<i>Elég gyakran</i>	<i>Gyakran</i>
Kereskedelmi forgalomban vásárolt digit.eszk	36,5	35,2	18,2	9,4	0,6
Házilagosan készített	60,8	15,2	14,6	6,3	3,2
Ingyenesen juttatott multiméd. tananyag	41,8	29,7	19,6	6,2	0,6
Internet	25,0	23,7	25,0	19,9	6,4
Prezentációkészítő	73,0	14,5	10,7	1,3	0,6
Szövegszerk., táblázatkezel.	33,1	17,5	19,4	18,8	11,3

A válaszok alapján részletesebb képet kaphatunk az informatikai eszközök használatáról. A prezentáció még szinte teljes mértékben idegen a jelenlegi oktatási szokásoktól. Láthatjuk azt is, hogy készen megvásárolható vagy akár házilag összeállított oktatóprogramokat csak nagyon ritkán használnak a kollégák. Valamivel jobb a helyzet az ingyenesen juttatott, vagy letölthető segédanyagok, programok területén. Ez elsősorban a SULINET-nek, illetve a különféle elérhető pályázati termékeknek köszönhető. Jobban megoszlik a tanárság az Internet-használat tekintetében, bár az Internet nyújtotta lehetőségeket gyakran igénybevevők aránya még elég alacsony. A leginkább elterjedt informatikai eszköz a szövegszerkesztőként, táblázatkezelőként használt számítógép. Ezeket egyre gyakrabban veszik igénybe a kollégák a feladatsorok, dolgozatok, illetve szemelvények összeállításánál vagy egy-egy szemléletes grafikon elkészítésénél.

Érdeemes megvizsgálnunk a tanulószervezés során leggyakrabban alkalmazott módszereket is. Ezzel a témával kapcsolatban is több kérdést tettünk fel a kérdőívben. Az első kérdésben arra vártuk a választ, hogy az általunk megadott tanulószervezési formákat milyen gyakran alkalmazzák az egyes kollégák a tantárgyi oktató-nevelő munkájukban. (15. táblázat)

Az alkalmazott módszerek alapján megállapítható, hogy túlsúlyban vannak a hagyományos ismeretközlő módszerek. A tanulók aktív közreműködését igénylő módszerek közül az önálló tanulói munka a gyakrabban alkalmazott és csak jóval ritkábban élnek a kollégák a csoport- vagy akár a pármunka lehetőségével. Ma még ritkán választják a tanárok egy-egy probléma megoldására a tanulók sokoldalú együttműködését igénylő pro-

15. táblázat. Tanulásszervezési formák alkalmazása

	<i>Soha</i>	<i>Ritkán</i>	<i>Néha</i>	<i>Elég gyakran</i>	<i>Gyakran</i>
Csoportmunka	1,3	29,4	55,0	13,8	0,6
Differenciálás	3,1	25,3	43,8	24,7	3,1
Frontális osztálymunk.		1,2	5,5	38,9	54,3
Önálló tanulói munka		6,2	30,4	46,6	16,8
Pármunka	14,3	42,9	31,7	8,7	2,5
Projekt módszer	25,0	33,3	32,7	6,4	2,6
Tanári magyarázat		0,6	1,9	30,2	67,3
Terepmunka	27,2	46,9	19,1	6,8	

jektmétszert, pedig számos társadalmi folyamat nyomán követése jó alkalmat kínál erre. Ami igazából meglepő, hogy rendkívül alacsony a terepgyakorlat alkalmazása a földrajz tanítása során. Ennek feltehetően az időhiány és a szervezési nehézségek lehetnek az okai, pedig valójában ennek a módszernek a tudatos beépítése állna legközelebb a földrajz sajátos igényeihez és a gyakorlat-orientált, alkalmazható tudás közvetítéséhez.

Az alkalmazott módszerek még alaposabb feltérképezését szolgálta az a kérdéssor, amelyben egészen konkrét tanórai és a tanórához közvetlenül köthető módszerek – első sorban az információgyűjtéshez és feldolgozáshoz kapcsolódóan – alkalmazásának gyakoriságára kérdeztünk. (16. táblázat)

16. táblázat. A tantárgy oktatása során alkalmazott módszerek gyakorisága

	<i>Nem</i>	<i>Néha</i>	<i>Gyakran</i>
Irányított információgyűjtés írott forrásból	2,5	53,7	43,8
Irányított információgyűjtés internetes forrásból	25,6	58,1	16,3
Tankönyvi ábrák elemzése		7,4	92,6
Diaképek fotók elemzése	9,3	52,2	38,5
Adatsorok, grafikonok tematikus térképek elemzése	–	13,7	86,3
Adatsorok alapján, grafikonok tem. térk. rajzolása	22,8	58,0	19,1
Szemelvények irányított elemzése	12,4	63,4	24,2
Videofilm irányított feldolgozása	17,4	59,6	23,0
Szemléltetés videofilm segítségével	9,9	61,5	28,6
Terepgyakorlat, kirándulás	34,4	62,5	3,1

A felsorolt módszerek között két olyan van, amelynek alkalmazásában szinte teljes mértékben egységesek a kollégák. Ezek nagy hagyománnyal rendelkező módszerek, beépítésükhöz nincs szükség különösebb előkészítésre, a források is minden földrajzórán jelen vannak. Sok olyan lehetőség is van, amelynek alkalmazásával csak ritkán, feltehetőleg a megfelelő témákhoz kapcsolódóan élnek a tanárok (szemléltetés videofilmel, irányított szövegelemzés stb.). A legkevésbé gyakori módszerek közé tartozik ma még az információgyűjtés internetes forrásból, az adatok különféle ábrázolása és ilyen a terepgyakorlat, kirándulás beépítése is.

A tananyag feldolgozását nagymértékben segítheti a tanórán kívüli munka szervezettsége, minősége is. Ezért a tanórán kívüli tanulói munka szervezésével kapcsolatban is tetünk fel kérdéseket. A válaszokat a 17. táblázat adatai tartalmazzák.

A tanórán kívüli tevékenységek közül a kollégák körében legnépszerűbb a könyvtárhasználat és a írásos beszámoló készítése. Legkevésbé alkalmazzák a tablókészítés mód-

szerét, pedig ennek korábban nagy hagyományai voltak a földrajztanításban és a NAT és a kerettanterv is több helyen említi, sőt javasolja ennek a tevékenységformának az alkalmazását.

17. táblázat. Adna-e önálló tanulói tevékenységet igénylő, tanórán kívüli feladatokat

	Nem	Néha	Gyakran
Információgyűjtés könyvtárban	1,9	58,6	39,5
Információgyűjtés médiából	5,0	67,1	28,0
Információgyűjtés Internetről	12,3	59,3	28,4
Egyszerű kísérlet megfigyelés	11,9	68,6	19,5
Írásos beszámoló összeállítás	5,6	58,0	36,4
Tablókészítés	46,3	48,8	5,0
Térképvázlat, grafikon vagy ábra rajzolása	11,2	55,9	32,9

Az oktatásmódszertani, didaktikai kérdésekhez szorosan kapcsolódik a megszerzett tudás és az elsajátított képességek szintjének ellenőrzése, illetve ennek módszere, eszközei. Ezért a módszertani kérdések végén érdemes megvizsgálni, hogy milyen válaszokat adtak a kollégák a számonkérés, az ellenőrzés eszközeit és módjait tudakoló kérdésekre. Arra a kérdésre, hogy milyen tanulói produktumok alapján értékeli a teljesítményeket, a következő válaszokat kaptuk. (18. táblázat)

18. táblázat. Milyen produktumok alapján értékeli/osztályozza a tanulói munkát

	Soha	Ritkán	Néha	Elég gyakran	Gyakran
Dolgozat, röpdolgozat	0,6	1,2	10,4	45,4	42,3
Gyakorlati produktum	41,3	34,7	20,7	2,7	0,7
Házi dolgozat, öná.fela	4,3	25,3	40,1	21,6	8,6
Projektmunka produkt.	41,2	32,7	17,6	6,5	2,0
Számítógépes feladat	58,6	27,4	8,9	4,5	0,6
Szöbéli felelet	0,6	2,5	13,0	46,3	37,7
Teszt	5,7	18,2	34,0	30,2	11,9
Egyéb	23,6	7,3	20,0	36,4	12,7

A számonkérés eszközei között legnagyobb számban a két hagyományos módszert, az írásbeli dolgozatot és a szóbeli feleltetést említették a tanárok. Érdekes viszont a teszt viszonylag kis számú választása. Az oktatási módszerek változását mutatja, hogy az ellenőrzés eszközei között megjelenik a számítógépes (online) munka, bár aránya még elenyésző. Itt feltehetően az internetes tantárgyi versenyeken való részvétel kerül értékelésre. Ha csekély számban, de a kollégák értékelik a gyakorlati feladatok megoldását, ez a tantárgy jellegéből adódóan nem is lehet nagyon magas arányú. Egy-egy esetben már megjelenik a projekt feladat is, mint mérőeszköz.

Mivel a módszerek között felvetettük a tanórán kívüli munka szervezését, kíváncsiak voltunk arra is, hogy ezt a munkát milyen mértékben és milyen módon értékelik és veszik figyelembe a kollégák a tanulói teljesítmények értékelésekor. Itt a kollégáknak nem adtunk előre módszereket, amelyek közül választhattak, hanem arra kértük őket, hogy ők nevezzék meg az általuk használt és bevezetett lehetőségeket. Ezt mutatja be a 19. táblázat. (A 131 válaszoló közül 30 jelölt meg két, hét kolléga pedig három értékelési lehetőséget.)

A legtöbben teljes értékű jegyként számítják be a tanórán kívüli munkáért adott jegyet. De sokan élnek a kisjegy, szorgalmi jegy vagy a plusz pont adás lehetőségével, azaz az elkülönült, speciális figyelembevétel módszerével is. Többen alkalmazzák egyfajta felfelé kerekítési lehetőségként a plusz tevékenységet. Ugyanakkor több kolléga is említi, hogy

19. táblázat. A tanórán kívüli munka beszámításának lehetőségei

Mód	Említésszám	%
1 feladattól függően	13	9,9
2 dicséret	12	9,2
3 jegy	63	48,1
4 szorgalmi jegy	2	1,5
5 egyenrangú	2	1,5
6 (kétes jegyet) javíthat	1	0,8
8 kisjegyek	7	5,3
9 pontok	3	2,3
10 kevésbé számít	5	3,8
11 kétes jegy esetében a jobbikat kapja	10	7,6
12 nagy mértékben	7	5,3
13 nem veszem figyelembe	3	2,3
14 feleletért jegy	2	1,5
15 külön értékelem	1	0,8

az értékelés a feladattól is függ, azaz nincs általános érvényűség. Ha kevesen is, de voltak olyan kollégák, akik nem veszik figyelembe az osztályozáskor a plusz tantárgyi munkát.

Továbbképzések

A földrajz tanításának helyzete szorosan összefügg a szaktanárok felkészültségével, ami különösen fontos ez olyan időszakban, amikor jelentős tartalmi és szemléletmódbeli átalakuláson megy át a tantárgy. Ezért mindenképpen fontosnak tartottuk, hogy legyen a kérdések között olyan, amely a tanárok továbbképzések iránti igényeire vonatkozik. Két ilyen kérdést is megfogalmaztunk. Az első kérdésben arra kerestük a választ, hogy milyen tartalmú, témájú továbbképzéseken vennének részt leginkább. A válaszokat a 20. táblázat foglalja össze.

20. táblázat. Milyen területen lenne leginkább szükség a továbbképzésre?

Téma	Említi	Nem említi
Tanterv	12,9	87,1
Szaktudomány	27,6	72,4
Tanításmódszertan	31,9	68,1
Internet-használat	38,0	62,0
Mérés-értékelés	17,8	82,2
Számítógép-használat	39,9	60,1
Pszichológia	14,1	85,9
Helyi tantárgyi program készítés	14,1	85,9

A vélemények alapján megállapítható, hogy elsősorban az informatikai eszközök használatával kapcsolatos továbbképzések iránt van a legnagyobb igény. Ez azt is megmagyarázza, hogy az alkalmazott módszerek között miért volt olyan alacsony az ilyen eszközök használata. A kollégák úgy érzik, hogy még nincsenek birtokában ezeknek a módszereknek az alkalmazásához szükséges technikai, felhasználói ismereteknek. Öröndetes a módszertani továbbképzések iránti igény megjelenése is – többen választották, mint a szaktudományos továbbképzéseket –, ez korábban a középiskolai szaktanárookra egyáltalán nem volt jellemző. A mérés-értékelés alacsony aránya arra utal, hogy még nem tudatosult a kollégákban az új típusú érettségi megváltozott értékelési módja.

Arra a kérdésre, hogy milyen továbbképzési formát tartanak a leghasznosabbnak, az alábbi válaszok születtek. (21. táblázat)

21. táblázat. A leghasznosabb továbbképzési forma

<i>Forma</i>	<i>Említi</i>	<i>Nem említi</i>
Akkreditált tanfolyam	34,6	65,4
Bemutató óra látogatása	30,2	69,8
Konferencia	22,2	77,8
Posztgraduális képzés	35,8	64,2
Tanácsadás	14,2	85,8
Tanfolyam	19,1	80,9
Tréning	30,2	69,8

A várakozásoknak megfelelően azok a formák a legfontosabbak, amelyek valamilyen szempontból a szakmai fejlődés mellett anyagi előnyökkel is járnak a kollégák számára (akkreditált képzés, posztgraduális képzés). Ezért azt is érdemes külön megvizsgálni, hogy a nem „kötelező” továbbképzések mellett mire lenne még nagyobb igény. Itt egyértelműen azok a képzések jelennek meg, amelyeken az elsajátított ismeretek, módszerek azonnali felhasználást teszik lehetővé. A megjelölt formák (tréning, óralátogatás) egyébként összhangban vannak a módszertani jellegű továbbképzések iránti igény megnövekedésével.

Érettségi

Az érettségi reform bevezetésének közeledtével fontosnak tartottuk azt is, hogy kérdéseket tegyünk fel az új érettségi előkészítésével kapcsolatban.

Megkérdeztük, hogy melyik vizsgatípusra tudják felkészíteni földrajzból a diákokat. A válaszok alapján megállapítható, hogy az iskolák mindegyike fel tudja készíteni a diákokat az alapvizsgára, 92 százalékuk a középszintű érettségire és több mint 70 százalékuk az emelt szintű vizsgára is. Az érettségi vizsgák ilyen magas arányú említése azért öröndetes, mert a mintában szép számmal voltak szakközépiskolák és szakiskolák is, ahol a földrajz tantárgy oktatása csak alacsony alapórászámában folyik.

152 intézményből érkezett válasz arra a kérdésre, hogy lehet-e érettségi vizsgát tenni földrajzból, 113 intézményben volt igen a válasz és 39 intézmény szaktanárai jelölték meg válaszként a nemet. A földrajzból érettségit szervező intézményekben átlagosan 12–13 fő választja a tantárgyat az egyes évfolyamokon, de ez az átlagérték nagy szélsőségeket takar. (42 intézményben bár lehet vizsgázni, mégsem volt ilyen diák, egy intézményben pedig számuk elérte a 100-at.)

A tantárgy helyzetéből adódóan jóval kevesebben tesznek felvételi vizsgát. A felvételizők átlagos száma évfolyamonként csupán 1–2 fő (1,44). A kérdésre válaszoló 144 intézményből 71-ben nem is volt ilyen diák. Mindössze 4 intézmény jelölt be 10 vagy ennél magasabb létszámot.

A kétszintű érettségi vizsgára történő felkészítés megszervezésével kapcsolatban az alábbi válaszok érkeztek. (22. táblázat)

22. táblázat. Az érettségire történő felkészítés

<i>Felkészítő</i>	<i>A szervezés aránya (%)</i>
Felkészítő középszintű vizsgára	63,5
Felkészítő emelt szintű vizsgára	29,2
Felkészítő másik intézménnyel közösen	1 iskola említette
Nem terveznek felkészítőt	29,2

Mivel a kérdésre 137 intézményből érkezett válasz és ezek közül 40-ben válaszoltak úgy, hogy nem terveznek felkészítést, az előző kérdésben pedig 113-an nyilatkoztak úgy, hogy abban az intézményben lehet vizsgázni földrajzból, ez azt jelenti, hogy szép szám-

mal akadnak olyan iskolák, ahol valamilyen okból kifolyólag nem szerveznek felkészítést a földrajzi érettségi vizsga egyik szintjére sem.

Érték, tantárgyi presztízs

A tantárgy helyzete szempontjából fontos, hogy mindenki (más szakos kollégák, szülők, tanulók, tantárgyfejlesztők stb.) számára világos legyen, melyek azok az értékek, amelyek közvetítésében kiemelkedően fontos szerepe van a földrajzoktatásnak. Ezért megkértük a szaktanárokat, hogy fogalmazzák meg, mit tartanak a tantárgyi oktatás legfontosabb értékének. Minden kolléga 3 jellemzőt adhatott meg, de csak 131-en éltek ezzel a lehetőséggel, a kérdésre összesen 154 kolléga válaszolt. A válaszokat a 23. táblázat foglalja össze, amelyben 1. 2. és 3. helyen a legtöbbször által megjelölt értékeket mutatjuk be.

23. táblázat. A földrajzoktatás által közvetített legfontosabb értékek

1. helyen említett	2. helyen említett	3. helyen említett
– Megismerteti a világot/ környezetet – Mindennapokban használható tudást közvetít – Hazánk bemutatása, helyünk a világban – Komplex – Nemzeti és európai identitástudat kialakítása – Természeti folyamatok megismertetése – Önálló gondolkodás – Más kultúrák elfogadása	– Mindennapokban használható tudást közvetít – Felelős környezeti magatartás kialakítása – Hazánk bemutatása, helyünk a világban – Önálló gondolkodás – Más kultúrák elfogadása – Megismerteti a világot/ környezetet – Gazdasági és a természeti folyamatok összefüggései – Nemzeti és európai identitástudat kialakítása	– Felelős környezeti magatartás kialakítása – Önálló gondolkodás – Más kultúrák elfogadása – Hazánk bemutatása, helyünk a világban – Megismerteti a világot/ környezetet – Nemzeti és európai identitástudat kialakítása – Mindennapokban használható tudást közvetít – Természeti folyamatok megismertetése – Gazdasági és a természeti folyamatok összefüggései

A kollégák több mint 20 értéket jelöltek meg, de legnagyobb arányban a táblázatban megjelölt elemeket emelték ki. A kiemelték között nem csak fontos tartalmi elemek (például hazánk földrajza) szerepeltek hanem szemlélet-, gondolkodásmód és magatartásminták közvetítése is megjelent. Elmondható, hogy a kiemelték között jól nyomon követhetők a NAT és a kerettanterv közös fejlesztési követelményekben megfogalmazottak. Ez pedig ismét felhívja a figyelmet a földrajz fontosságára az általános fejlesztési követelmények megvalósulásában. Megjelennek olyan fontos magatartási elemek (felelős környezeti magatartás, tolerancia stb.) is, amelyek jelentősek a későbbi, a felnőtt életben való eligazodás és helyes döntéshozatal szempontjából. Öröndetes, hogy a kollégák maguk is úgy érzik, a földrajznak kiemelkedő szerepe van a mindennapi életben jól felhasználható, hasznosítható tudás közvetítésében.

Az értékek ellenére azonban meg kell említeni, hogy több helyen történik nyíltabb vagy burkoltabb utalás a tantárgy alacsony presztízsére. Kíváncsiak voltunk, hogy a kollégák milyen megoldásokat, változtatásokat tartanak szükségesnek a tantárgyi megítélés javítása érdekében. Erre a kérdésre is több javaslat megjelölésével válaszolhattak a szaktanárok. A válaszokban megjelenő főbb javaslatokat a 24. táblázat foglalja össze.

Elmondható, hogy a tantárgyi presztízs növekedését elsősorban oktatáspolitikai változtatások bevezetésében látják a kollégák (óraszám, érettségi). A válaszadó 130 kolléga közel fele (46,9 százalék) az óraszám növelését nevezte meg legfőbb eszköznek. Valójában ugyanezt a megoldást javasolják azok is, akik a több évfolyamon való tanítást jelölték meg presztízs-növelő lehetőségnek. Ugyanakkor megjelennek azok a vélemények is,

amelyek a tartalmi modernizálódásban látják a megoldás lehetőségeit. Több kolléga véli úgy, hogy a jobb felszereltség (technikai feltételek) ugyancsak segíthetne a tantárgyi megítélés javításában.

24. táblázat. A tantárgyi presztízs növekedését segítő változtatások

1. helyen említett	2. helyen említett	3. helyen említett
– Több óra	– Hasznos ismeretek oktatása	– Hasznos ismeretek oktatása
– Több helyen felvételi tárgy	– Jobb felszereltség	– Több óra
– Kötelező érettségi tárgy	– Több évig tanítani	– Több évig tanítani
– Hasznos ismeretek oktatása	– Több óra	– Jobb felszereltség
	– Választható érettségi tárgy	– Több helyen felvételi tárgy

Tanulók – elvárások, fejlődés

Befejezésül nézzük meg, hogy mi a véleményük a szaktanároknak az intézményükbe érkező és az azt elhagyó tanulók néhány képességéről. Olyan képességek meglétével és fejlődésével kapcsolatos véleményekre voltunk kíváncsiak, amelyeket egy korábbi felmérés adatai alapján a munkaadók különösen fontosnak tartottak a munka világában való sikeres helytállás érdekében.

A kollégák véleménye szerint az iskolájukba jelentkező tanulók szempontjából a legfontosabb ismeretek és képességek:

- magabiztos írni-olvasni tudás;
- együttműködési képesség és hajlandóság;
- önismeret;
- önművelés;
- szilárd alapismeretek;
- problémamegoldó képesség;
- szóbeli, írásbeli rajzos utasítások megértése.

Megítélésük szerint az ideérkező tanulókra ez általában csak közepes mértékben jellemző. A legrosszabb a helyzet a fontosnak tartott szempontok közül: a szilárd alapismeretek, a problémamegoldó képesség és az önművelés iránti igény szempontjából.

Abban minden kolléga egyetért, hogy a középiskolai tanulmányok ideje alatt ezeknek az ismereteknek és képességeknek a mennyisége, mélysége, illetve színvonala sokat javul, de valójában egyik megnevezett szempontból sem elégedettek az intézményt elhagyó diákok felkészültségével. A legjobb a helyzet a kevésbé fontosnak tartott számítógép használat szempontjából és viszonylag jobb a helyzet az együttműködési képesség, az utasítások megértése és a magabiztos írni-olvasni tudás szempontjából.

Összegzés

Az ország 156 iskolájában tanító szaktanárok véleménye segít megfogalmazni a középfokú földrajzoktatás jellemzőit. A válaszok alapján könnyebben meghatározhatók azok a területek, amelyeken a kollégák leginkább szükségesnek érzik a változtatásokat. Ezek között oktatásszervezési kérdések, taneszköz- és tantervfejlesztési feladatok egyaránt megtalálhatók.

A válaszok segítenek abban is, hogy a továbbképzések mind tartalmi, mind szervezési szempontból jobban igazodjanak a tanárok igényéhez. A módszertani kérdésekre adott válaszok és a továbbképzések iránt megfogalmazott igények pedig amellet, hogy rávilágítanak a földrajzoktatás sajátosságaira, egyben jelzik a középiskolai földrajzoktatás módszertani megújulás iránti igényét is. A tanulói munka, a tanulói ismeretek és képességek színvonalának és mérésének lehetőségeivel foglalkozó pontok a kétszintű érettsé-

gi bevezetésével egyre fontosabbá váló mérés-értékelés oldaláról is megpróbálják feltárni a helyzetet, illetve ennek alapján megfogalmazni a szükséges fejlesztési feladatokat.

A középiskolai felmérés eredményeit a későbbi elemzések során mindenképpen érdemes összevetni a korábbi, az alapfokú tantárgyi oktatás jellemzőit feltáró mérés eredményeivel. A két reprezentatív felmérés adatainak alapos és sokoldalú feldolgozása, az általános érvényű tendenciák, a szinte valamennyi kolléga által megfogalmazott problémák és értékek tanulmányozása nagy mértékben hozzájárulhat a tantárgyfejlesztés fő irányvonalainak kijelöléséhez, a hazai földrajzoktatás tartalmi és módszertani megújulásához.

Az OKI könyveiből